

# בילבי – נביאת החופש: החינוך הרדיקלי ומאבקה של אסטריד לינדגרן למען עתידה של האנושות

בוריס וולקינד<sup>1</sup>

## תקציר

המאמר מנתח את יצירתה של הסופרת השוודית הנודעת אסטריד לינדגרן, ובמיוחד את ספריה על בילבי, מזווית ראייה של רעיונות החינוך הרדיקלי אשר נבטו בזמנה.

בחלקו הראשון של המאמר מוצגים שורשי החינוך הרדיקלי, וכן נסקרים בקצרה עקרונות ספרות הילדים הרדיקלית שהתפתחה כמענה ספרותי לתאוריות החינוך הרדיקלי. בניסיון להתחקות אחר שורשיה של ספרות זו, ממוצבת לינדגרן כאחת מסוללי הדרך שלה. לצד זה, יש התייחסות נרחבת למטען הרעיוני של הסופרת עצמה ולדרך שבה רעיונות של החינוך הרדיקלי שספגה בצעירותה השפיעו עליה והפכו לחלק מתפיסת עולמה.

החלק השני של המאמר מתמקד בניתוח דמותה של בילבי גרב-ברך – דמות שמייצגת אישיות בעלת חשיבה עצמאית וביקורתית היוצאת חוצץ כנגד הנורמות המקובלות. מחבר המאמר שואף לבסס את טענתו שבדמויות של בילבי ושל אמיל מלוניברגה (גיבור נוסף, המתקומם גם הוא נגד הנורמות המקובלות), לינדגרן מציבה מודל חלופי של אדם – אדם חופשי ועצמאי, שהוא אחת מאבני היסוד (אם לא החשובה שבהן) של חברה חופשית ודמוקרטית. לפיכך, מודגש במאמר כי באמצעות הדמויות האלה ובאמצעות כלל המסרים ההומניסטיים שממלאים את יצירותיה, לינדגרן מקדמת שינויים בחברה לקראת הפיכתה לחברה יותר חופשית ופתוחה.

**מילות מפתח:** אסטריד לינדגרן, חינוך רדיקלי, ספרות ילדים רדיקלית, בילבי.

## לשם מה התכנסנו?

בחודש נובמבר 2020 ציינו יובל 75 שנה לפרסומו של הספר הראשון בסדרת ספרי "בילבי" (Pippi Långstrump, 1945) מאת הסופרת השוודית הגדולה אסטריד לינדגרן (Astrid Lindgren, 1907-2002). לינדגרן, אחת הדמויות הבולטות בספרות העולמית במאה ה-20, כתבה במהלך חייה יותר ממאה ספרים שתורגמו ל-65 שפות (Andersen, 2014).

ביצירותיה מעלה לינדגרן מכלול רחב של סוגיות כלל אנושיות נצחיות שלפניה לא היה נהוג לחשוב שיש להן מקום בספרות לילדים. בכל המגוון הזה מעניינים במיוחד, לדעתי, המסרים שלה

1 מקורו של המאמר בעבודה סמינריונית שנכתבה בהנחיית ד"ר רננה גרין-שוקרון וד"ר בועז צבר בקורס "ספרות הילדים בין פואטיקה לפוליטיקה" במכללה האקדמית לחינוך ע"ש דוד ילין, בתוכנית לתואר שני במידענות-ספרנות במערכת החינוך.

על אודות חופש הפרט והשתחררותו מן הלחצים שמפעילה עליו החברה בניסיון להפוך אותו לאזרח ממושמע וקונפורמיסטי. הסיפורים של לינדגרן הנושאים את רעיון חירות האדם ועצמאות החשיבה שלו לא צמחו בחלל ריק. הסופרת ינקה מהתאוריות והפרקטיקות החינוכיות החדשות שנפוצו באירופה באמצע המאה ה-20 ונודעו כ"חינוך רדיקלי" או "חינוך חופשי".

במאמר זה אשאף להוכיח שתי טענות עיקריות:

א. בספריה, לינדגרן נאבקת לקידום שינויים בחברה ובחינוך בתוך מתן ביטוי לעקרונות החינוך הרדיקלי שהכירה היטב ושעימם הזדהתה.

ב. הסופרת מעמידה במרכז יצירותיה דמויות שמייצגות אישיות בעלת חשיבה ביקורתית ועצמאית (שטיפוחה – היא מטרתו המרכזית של החינוך הרדיקלי) ובאמצעותן היא מציבה מודל חלופי של אדם, שיעצב את החברה העתידית כפי שהיא רצתה לראותה.

אנסה להוכיח טענות אלה באמצעות ניתוח שתיים מיצירותיה של הסופרת – **בילבי גרב-ברך**<sup>2</sup> (אתמקד בעיקר בה) ו**אמיל** מלונברגה (Emil i Lönneberga) – אגב הסתמכות על תולדות חייה של לינדגרן עצמה כסופרת, כאם וכאזרחית, ועל חוקרים שעסקו בכתביה. בחרתי בשתי הטריטוריות האלה<sup>3</sup> משום שלדעתי המסרים שהזכרתי קודם באים בהן לידי ביטוי מרבי. זאת ועוד, מבין גיבוריה הרבים של הסופרת, שני הגיבורים האלה הם הפופולריים ביותר בקרב הקוראים. על הצלחתה של בילבי אין עוררין, על זאת של אמיל ידוע פחות (לפחות מחוץ לגבולות שוודיה), אבל יינס אנדרסן<sup>4</sup> (Andersen, 2014) בספרו על לינדגרן מדבר על אמיל כעל הגיבור היחיד בספרי לינדגרן, שהתחרה בפופולריות עם בילבי גרב-ברך.

לי ברור שמאחורי החזות העליזה והמבדחת של הספרים המדוברים, לינדגרן ניהלה מאבק הומניסטי, לא אלים, לתיקון העולם – מאבק למען עתידה הטוב יותר של האנושות בכלל, ולמען החברה העתידית, החופשית והדמוקרטית, שתיתן מרחב ליצירתיות של חבריה ולא תדכא את עצמאותם בשיטות האוטוריטריות של החינוך המסורתי, בפרט. על כן, נראה לי מעניין להתבונן בספרי לינדגרן דווקא דרך הפריזמה של המאבק הזה, מבלי לשכוח כמובן לרגע את הקסם הספרותי של יצירותיה הכתובות בכישרון סיפורי כה רב. כאמור, במאבקה על החברה העתידית, לינדגרן מעמידה ביצירותיה מודל חלופי של אדם – אדם חופשי בעל חשיבה עצמאית שמורד בנורמות

2 מכאן והלאה אשתמש בגרסת התרגום לעברית של דנה כספי (2009) לשם הספר והגיבורה. מלבדה יש גרסאות תרגום אחרות, כמו **גילגי** של אביבה חיים (1956) ו**בילבי בת-גרב** של תמר שלמון (1970).

3 נוסף על הספר הראשון על בילבי יצאו לאור גם: Pippi Långstrump går ombord – **בילבי עולה על הסיפון** (1946); ו- Pippi Långstrump i Söderhavet – **בילבי בים הדרומי** (1948). במסגרת הטריטוריה הראשונה של אמיל יצאו לאור: **ילד ושמו אמיל** (1963); Nya hyss av Emil i Lönneberga – **התעלולים של אמיל** (1966); Ån lever Emil i Lönneberga – **אמיל עדיין איתנו** (1970).

4 יינס אנדרסן (Jens Andersen, 1955) – סופר דני ומחברה של אחת הביוגרפיות הידועות והמלאות של אסטרד לינדגרן.

החינוכיות והחברתיות הנוקשות של זמנו. לדעתי, לינדגרן ראתה בדור הצעיר את תקוות האנושות, ועל כן, סברה שיש לחנך את הדור הזה בשיטות חדשות ולפי ערכים חדשים – רחוק מהמסגרות האוטוריטריות שייצגו את החינוך המסורתי בימי נעוריה.

## רקע: החינוך הרדיקלי וספרות הילדים הרדיקלית

### החינוך הרדיקלי

המונח "חינוך רדיקלי", כשם לזרם משמעותי בחינוך, פרץ לתודעה הציבורית הרחבה במחצית השנייה של המאה ה-20. למעשה, מי שהכין את הקרקע לזרם הזה – חלוציו הגדולים – התחילו את פעילותם לרפורמציה של החינוך המסורתי עוד בתחילת המאה העשרים. הדמויות הבולטות שראוי להזכיר בהקשר הזה הן: הפילוסוף והמחנך האמריקני ג'ון דיואי (John Dewey, 1859-1952) – אבי התנועה הפרוגרסיבית בחינוך, הפילוסוף הבריטי ברטראנד ראסל (Bertrand Russell, 1872-) (1970) והמחנך הדגול (בריטי גם הוא) אלכסנדר ניל (Alexander Neil, 1883-1973), ששמו קשור לבית הספר האגדי סאמרהיל. תנועת החינוך הרדיקלי, כפי שאנו מכירים אותה היום, הסתמכה במידה רבה על הרעיונות ועל הפרויקטים החינוכיים המהפכניים של אישים אלה<sup>5</sup>.

בימינו, המושג "חינוך רדיקלי" הוא מושג כולל המתייחס לכמה זרמים אשר כולם תובעים שינוי רדיקלי בחינוך, אבל יש להם דגשים שונים. יש כאלה שלשיטתם החינוך יכול וצריך להיות מכון לשינויים רדיקליים בחברה. כיוון זה בפדגוגיה הרדיקלית נקרא לעיתים "פדגוגיה ביקורתית". רבים מנציגיה של אסכולה זו ראו עצמם כממשיכי דרכו של ראסל. "ראסל קרא תגר לא רק על החינוך המקובל, אלא כנגד המדינה המשתלטת על החינוך" (כהן, 1983, עמ' 75). אולם אף על פי שהוא עצמו התנגד ל"מרד למען המרד", הרבה מהמחנכים וממפתחי תאוריות החינוך הרדיקליות שחונכו על הרעיונות של ראסל, לקחו את המחאה שלו נגד החברה ונגד החינוך המסורתי לכיוון המאבק הפוליטי – להתמרדות של ממש נגד הממסד החינוכי שמשרתת את האליטות ולשינוי החברה דרך החינוך. לדברי כהן, אחד מהוגי הדעות המובהקים של הזרם הזה, פאולו פריירה (Paulo Freire, 1921-1997), טען כי קיים "ההכרח שבשילוב המהפכה החינוכית במהפכה פוליטית וחברתית, כשהאחת תלויה וצומחת מתוך רעותה" (עמ' 75). זרם אחר בחינוך הרדיקלי מתרכז יותר בשיפור בתהליך החינוך עצמו ברמה המקצועית, ובחיפוש אחר כלים פדגוגיים, שיאפשרו לחניכים להתפתח לפי צורכיהם וכישרונותיהם ולרכוש מיומנויות מנטליות, שיעזרו להם לחיות את חייהם כבני אדם חופשיים, עצמאיים ומאושרים. יש להניח שחסידי הזרם הזה הושפעו לא מעט מהספרים והרעיונות של אלכסנדר ניל. כיום, יש מחנכים שכוללים במושג "חינוך רדיקלי" גם את האספקט הפמיניסטי (Luke, 1992).

5 לתיאור מפורט של תרומתם של דיואי, ראסל וניל (כמו גם של הפילוסופים הגדולים רוסו וטולסטוי שרעיונותיהם החינוכיים הזינו אותם) ראו ספרו של אדיר כהן **המהפכה בחינוך** (1983).

לדברי סלינה משיח (2009), חוקרת ספרות הילדים: "הסוגייה הפוליטית המרכזית שהפדגוגיה הרדיקלית העלתה, סבבה על ציר השאלה באיזו מידה מסייעים בתי הספר למנגנוני דיכוי פוליטיים מטעם ההגמוניה... וגורמים להם לראות בסדר החברתי הקיים, 'סדר טבעי', המייתר הטלת ספק וחקירה ביקורתית" (עמ' 80). משיח מגדירה את הפדגוגיה הרדיקלית ככזאת ש"רואה בחשיבה הביקורתית מרכיב חיוני בחינוך הילדים".

### **ספרות הילדים הרדיקלית ומקומה של לינדג'רן בה**

שיח החינוך הרדיקלי-ביקורתי, שהגיע למרכז הפולמוס החינוכי ואומץ במידה רבה בידי המחקר האקדמי החינוכי, השפיע השפעה ישירה גם על ספרות הילדים אשר תמיד הייתה אחד הכלים החזקים של הפדגוגיה. ספרות הילדים הרדיקלית, שמופיעה כתופעה משמעותית על סף המילניום, משקפת את רוח החינוך הרדיקלי, וכשם שזה מתקומם נגד החינוך המסורתי – כך גם הספרות הרדיקלית נולדה בסימן התקוממות כנגד ספרות הילדים המסורתית והמסרים המניפולטיביים שלה. הספרות החדשה מציעה אג'נדה חדשה המקדמת חשיבה ביקורתית, אקטיביזם חברתי ואוריינות פוליטית.

ספרות הילדים, על כל המשמעות החינוכית המשוקעת בה, עמוסה ב"פוליטיקה" במובן זה שהיא משקפת יחסי כוח חברתיים ובין-אישיים. סלינה משיח, במאמרה "פוליטיקה בספרות ילדים ונוער: ספרות רדיקלית ואקטיביסטית" (2009), מצביעה על "ההיבט הפוליטי של הפואטיקה של ספרות הילדים, שמקורו ביחסי הסמכות, שבין מוען – מבוגר ונמענים – ילדים" (עמ' 78). היא מצטטת במאמרה את ז'קלין רוז (Jacqueline Rose, 1949), חוקרת ספרות בריטית, שטענה כי "ספרות ילדים... מבנה ילד בדוי בתוך הספרות, על מנת לשלוט בילד הקורא שמחוץ לספרות" (עמ' 78). מריה ניקולאייבה (Nikolajeva, 2006), פרופסור באוניברסיטת קמברידג', אחת החוקרות הבולטות בתחום ספרות הילדים, במאמר שהקדישה לספרים של אסטריד לינדג'רן על בילבי, קוראת לספרות הילדים המסורתית "כלי משוכלל שבמשך מאות שנים השתמשו בו לחינוך... לדיכוי ולסוציאליזציה של קבוצה מסוימת של בני אדם". מאות השנים של ספרות הילדים המסורתית שבה המבוגרים מדברים בקולו של הילד, יצרו מושג מסוים של "ילדות" שהיה מקובל ומובן מאליו – ילדות תמימה, רומנטית, מוגנת. בספרות מהסוג הזה הילדים והמבוגרים חיים בעולמות מבודלים זה מזה, והילדים אינם נדרשים להתמודד עם הבעיות של החיים האמיתיים.

ספרות ילדים רדיקלית לא רק משנה את תמונת הילדות המוצגת בספרות הילדים המסורתית, אלא עורכת רוויזיה לעצם המושג "ילדות" מתוך הבנה כי "ילדות" היא, כפי שמנסחת זאת משיח (2009) במאמרה, "מושג משתנה, תרבותי (ולא ביולוגי), המוגדר באופן שונה על ידי קהלים שונים, בתרבויות ובזמנים שונים" ושהיא בסיכומו של עניין – "תוצאה של שיח ותהליך חברתי" (עמ' 82). הספרות הרדיקלית מבטלת את ההפרדה המלאכותית בין "עולם הילד" ו"עולם המבוגרים" ויוצרת

6 מכאן והלאה כל התרגומים מאנגלית, מרוסית ומצרפתית הם שלי (ב.ו.)

קונספציה מהפכנית של ילדות: "ילדות זו איננה נדרשת עוד להפנים באורח פסיבי את נורמות המבוגרים, והיא רשאית לבחון תפיסות עולם הגמוניות מתוך עמדה ביקורתית ופוליטית" (שם).

בילבי של לינדגרן בוודאי הייתה יכולה להיות חתומה על המשפט האחרון, לו הכירה את כל המילים החכמות האלה. דמותה ניפצה את כל דפוסי ההתנהגות המקובלים, וגם אם לינדגרן לא הייתה כותבת אף לא ספר נוסף, עדיין היה אפשר לשייך אותה, מעבר לכל ספק, לשורת הסופרים החלוציים כדוגמת מארק טוויין, אלכסנדר מילן, יאנוש קורצ'ק ועוד, ששינו את פני ספרות הילדים. היא הייתה אחת מהבודדות שהעזו להתעלות מעל לתבנית המסורתית של ספרות הילדים של זמנה, ולדעת, העלתה את ספרות הילדים למדרגה חדשה בהציגה מאפיינים רבים של מה שרק אחרי עשורים אחדים התחיל להיקרא בשם "ספרות הילדים הרדיקלית". גם אם האג'נדה של ספריה אינה תואמת אחד לאחד את האג'נדה של הספרות הרדיקלית בת זמננו, לינדגרן מצטיירת כאחת ממחוללותיה, כאחת מסוללות הדרך הראשיות שלה.

השקפותיה המהפכניות של לינדגרן בנושא ספרות הילדים מוצגות כבר באחד הראיונות הראשונים שהעניקה כשהייתה כבר סופרת מפורסמת – הריאיון לשבועון "Vi" משנת 1947, שציטוטים ממנו מביא ינס אנדרסן (Andersen, 2014) בספרו **היום הזה, החיים האלה** ("Denne Dag, Et Liv")<sup>7</sup>. כשהיא נשאלת כיצד היא מצליחה להבין כל כך טוב את קוראיה הצעירים, היא עונה: "אינני יודעת האם יש פה צורך באי אלה תחבולות, צריך רק לזכור טוב את ילדותך ... איך הרגשת, איך חשבת, איך דוברת כשהיית ילד... הפשטות היא החשובה. די למשפטים הארוכים והמפתלים, די לדיבורים התאורטיים, די למילים הלא מובנות, די להטפת המוסר המאובנת!".

בהקשר הזה, מדברת בעד עצמה האמירה של לנרט הלסינג (Hellsing, 1963), סופר ילדים שוודי שבחוות דעתו על ספריה של לינדגרן ועל תרומתה לספרות הילדים כותב כך:

האגדות של אסטריד לינדגרן אינן פחות אגדתיות מהאגדות העממיות, אבל ... לאגדות העכשוויות שלה יש יתרון אחד: הן נועדו לילדים, הילדים מבינים אותן – מה שלא ניתן להגיד על אגדות העם. חוכמת החיים העמוקה והסימבוליות שלהן כלל אינן נוכחות ב'בילבי גרב-ברך', אבל ... למה לו לילד חוכמת החיים של זקן? האם לא יותר חשוב שיתר לו לחיות בעולם של המציאות הבריאה של חושיו? בספרים שלה על בילבי, אסטריד לינדגרן בקעה חור בחומה של הטפת המוסר, הסנטימנטאליות ומתיקות היתר, אשר אפיינו את ספרות הילדים השוודית במשך עשרות שנים.

לינדגרן בהחלט הקדימה את זמנה במתן ביטוי ספרותי לרוחות החדשות שנשבו באמצע המאה העשרים בתחום החינוך ובהתייחסות החברה לילדים. כמוכן שהחדשנות הזאת לא הייתה יכולה לעבור בלא התנגדות מצד הממסד הספרותי והחינוכי והיוצרים שהשתייכו לאסכולה המסורתית. אנשי מערכת רבים בכל הארצות קיבלו את סדרת ספרי "בילבי" בחשדנות. גורמים שמרניים

7 במאמר זה השתמשתי בעותק דיגיטלי של תרגום הספר של אנדרסן לרוסית (2016), שאינו מעומד.

מטבעם – מו"לים, עורכים ותיקים, ממונים על החינוך וכולי – הסתייגו מחלק גדול מהמסרים הפדגוגיים שהדמות שלה העבירה. בדיק מתוך החששות האלה ההוצאה לאור הסולידית Bonnier החליטה שלא לפרסם את הספר (Andersen, 2014).

במדינות אחדות המתרגמים ניסו "לעגל פינות" והוציאו לאור תרגומים שלא היו נאמנים למקור. דוגמא טובה הממחישה את התנגדות הממסד למסרים החינוכיים המהפכניים של לינדגרן היא סיפור התרגום של ספרי "בילבי" לצרפתית. בשנת 1951 פרסמה ההוצאה לאור Hachette את "Fifi Brindacier" – התרגום הראשון של הספר הראשון בסדרת "בילבי", אשר תוכנו צומצם ועוות משמעותית. מבקרת הספרות קריסטינה הלדנר (Heldner, 1992) במאמרה

Une Anarchiste en Camisole de Force ("אנרכיסטית בכתונת כפייה"), מספרת שהפרקים שסבלו במיוחד מהצנזורה היו הפרקים שבהם בילבי מתעמתת עם מבוגרים תוקפניים. לדבריה של הלדנר "מאחורי כל השינויים האלה אנחנו מגלים ניסיון מתמיד למתן או לצנזר את כל הנקודות ביצירתה של אסטריד לינדגרן שסותרות יותר מדי את התפיסות של החינוך המסורתי, כדי להתאים את העלילה והסגנון לאידיאל ספרותי מסוים קונבנציונלי ביותר. לכן לשווא נחפש שם ספקות בנוגע לסדר החברתי הקיים".

הדבר הגיע לשיא האבסורד בתרגום הפרק על גברת רוזנבלום (Mlle Fleuriche בגרסה הצרפתית) שעליו עוד ידובר בהמשך. המסר של האפיזודה הזאת, שמבטאת אולי יותר מכול את סלידתה של לינדגרן מהשיטות החינוכיות המשפילות שהיו מקובלות פעם, עוות לחלוטין. על פי עדותה של הלדנר, הסצנה עצמה (שבה בילבי מכשילה את כוונת "הגברת הנכבדה" להשפיל ולבייש קבוצת ילדים) לא שונתה, אבל בסיומה המתרגמת הוסיפה על דעת עצמה קטע סנטימנטלי ובו Fifi מצטערת על התנהגותה ובאה לבקש סליחה מאותה Mlle Fleurich, וזאת האחרונה אוספת אותה בזרועותיה "נרגשת ומלאת רחמים על ילדה יתומה מסכנה חסרת החינוך". כל מי שקרא את הספר בוודאי יסכים שקשה לדמיין סילוף יותר בוטה של "כוונת המשורר". כתוצאה מעריכה אלימה שכזאת התרגום הוציא מהיצירה את העוקץ והפך את בילבי לדמות קונבנציונלית ובלתי מעניינת. למעשה, עד הופעת התרגום החדש בשנות ה-90, הקוראים הצרפתיים לא הכירו את בילבי האמיתית, והפופולריות של הספר הייתה די נמוכה.

לעומת זאת, הצלחתם של ספרי לינדגרן הרקיעה שחקים דווקא במקום לא צפוי לכאורה כמו ברית המועצות הטוטליטרית. שם רבים מן הקוראים גילו ביצירותיה עולם אחר של חופש מחשבה ושחרור ממוסכמות. כאשר בסוף שנות החמישים יצא התרגום הראשון של לינדגרן לרוסית – היה זה **קרלסון המעופף**.<sup>8</sup> הספר הפך לרב מכר בתוך חודשים ספורים. כעבור כמה עשורים אולגה מייאוטס (Myaets, 2002) – מנהלת מחלקת ספרות ילדים ב"ספרייה הממלכתית של רוסיה לספרות זרה"

8 לפני כן שמה של לינדגרן לא היה מוכר בצד הזה של מסך הברזל, ואנשים לא ידעו דבר על בילבי ועל הצלחתה בעולם.

(ВГБИЛ) – במאמרה "אסטריד לינדגרן בארץ הבולשביקים" כתבה כך: "קרלסון המעופף הוא הרבה יותר ממעשייה משעשעת, אלא במלוא מובן המילה 'ספר משחרר'. הוא החזיר לקוראים הסובייטיים (לא רק לילדים) את הזכות להיות עצמם ... שחרר אותנו מתחושת האשמה התמידית הנובעת מההבנה שאנחנו לא תואמים את האידיאלים המוסריים הנשגבים".

סופה של המלחמה של לינדגרן עם "עולם האתמול" בספרות ידוע: בסיכומו של דבר, את המילה האחרונה אמר הקהל שאימץ את הגיבורה של לינדגרן בהתלהבות. בכלל, אפשר לדבר על פופולריות יוצאת דופן של יצירות לינדגרן בעולם. על בסיס הסיפורים שלה נעשו סרטים רבים, הצגות תיאטרון, סדרות טלוויזיה, ספרי קומיקס וכדומה.

### עמדותיה החינוכיות של לינדגרן

רעיונות החינוך הרדיקליים שלקראת סוף המאה ה-20 יסעירו את עולם החינוך, בשנות ה-30 של המאה, היו עדיין נחלתם של בודדים. למרות זאת, הם נדונו כבר אז לא מעט בארצות המערב בחוגים הציבוריים שהתעניינו בחינוך. כאשר אסטריד לינדגרן, עקרת בית, אם לשני ילדים וסופרת מתחילה, הגיעה לזירה הספרותית, החברה השוודית, שבאותה עת עברה שינוי ברוח התפיסה הסוציאל-דמוקרטית, הייתה נתונה בוויכוח ער בנושא החינוך, שגם הוא עמד בפני שינוי ורוויזיה טוטליים. פרסומים על תאוריות ופרקטיקות חדשות של "החינוך החופשי" – אחד הזרמים שעשרות שנים מאוחר יותר שייכו אותו ל"פדגוגיה רדיקלית" – תורגמו לשוודית והיו במוקד ההתעניינות בשוודיה ובארצות סקנדינביה בכלל. כמה מומחים בתחום זה, ובתוכם גם אלכסנדר ניל וברטרנד ראסל, ביקרו באותה עת בשוודיה, הרצו בכנסים והעניקו ראיונות לתקשורת. הרבה יותר מאוחר כתב ניל (Neill, 1960) בספרו: "האם סאמרהיל ידוע בכל העולם? ספק. הוא ידוע לקומץ קטן של מחנכים. הכי טוב מכירים אותו בארצות הסקנדינביות".

לא ידוע עד כמה, אבל אין ספק שלינדגרן הייתה חשופה לתאוריות של החינוך הרדיקלי. למשל, במכתבה משנת 1944 להוצאת Bonnier, שם ניסתה, בלי הצלחה, להוציא לאור את ספרה הראשון על בילבי, היא מצטטת קטע מספרו של ברטרנד ראסל "On Education" שקראה זה מכבר, ואפילו מציינת את מספר העמוד (Andersen, 2014).

לינדגרן החלה את דרכה כסופרת בגיל 26. בדצמבר 1933 פורסם הסיפור הראשון שלה "רדיו של חג המולד" בעיתון Stockholms Tidningen. עד 1945 – השנה שבה פורסם הספר הראשון שלה בסדרת "בילבי", "Pippi Långstrump" (בילבי גרב-ברך) שהביא לה תהילה עולמית – הספיקה הסופרת לפרסם כ-15 סיפורים לילדים. על אף שלינדגרן עדיין גישה באותן השנים אחרי הסגנון הייחודי שלה, ביצירותיה כבר באו לידי ביטוי הדעות הפרוגרסיביות שלה בנושא החינוך, שהיא צידדה בהן כסופרת וכפעילה חברתית במשך כל הקריירה שלה. העמדה הברורה שלה בעד הגנת הילד ונגד החינוך האוטוריטרי המתנשא שכופים עליו המבוגרים, מצאה את ביטויה במאמרה משנת

1939 "מרד הצעירים"<sup>9</sup>, שהסופר יהודה אטלס (2003) מצטט בספרו **ילדים גדולים** בפרק שמוקדש ללינדגרן.

אנדרסן (2014) מעיד שלינדגרן "נמנעה בכל השנים האלה<sup>10</sup> מלקשור את עצמה ואת בילבי עם אסכולות פסיכולוגיות או עם כיוונים פדגוגיים מסוימים". אבל אין ספק שהנושא עצמו מאוד עניין אותה. אותו אנדרסן יודע לספר על הפגישה שהתקיימה בשנת 1947 בביתה של לינדגרן, עם בני הזוג יואכים ומרים ישראל (Joachim & Mirjam Israel) – שני פסיכולוגים שוודיים שהתפרסמו באותה עת בעקבות הוצאת ספרם **אין ילדים רעים**, שזכה אז בפופולריות רבה במדינתם. בספר הם טענו שמבוגרים אינם צריכים להגביל את החופש של הילדים, אלא עליהם ללמוד להבין את טבע הילד וצרכיו בשלבי התפתחותו השונים. בתום שיחה ערה על חינוך ילדים, בני הזוג העניקו לבעלת הבית עותק של ספרם במתנה. לפי עדותה של קארן, בתה של לינדגרן, הספר עשה רושם רב על אימה והפך לשיחת היום בביתם. שבועיים לאחר הפגישה הזאת, בריאיון לשבועון "Vi", שנוצר לעיל, לינדגרן, בתשובה לשאלה על יחסה לחינוך ועל הערך החינוכי של ספרי "בילבי", ענתה כך: "הייתי מאוד רוצה שאנחנו, המבוגרים, עד כמה שניתן מהר, נלמד לכבד את הילדים, שבאמת נבין, ש'ילדים קטנים הם גם בני אדם'... בהקשר הזה הייתי רוצה להגן על החינוך החופשי". באותה שנה בסדרת כתבות על חינוך ילדים בכתב העת Husmodern, הסופרת מזכירה שוב את ה"חינוך החופשי" וכותבת בין השאר "החינוך החופשי אינו שולל תקיפות, כמו גם מסירות ויחס של כבוד להורים מצד הילדים, והכי חשוב – הוא מבוסס על יחס של כבוד לילדים מצד ההורים" (Andersen, 2014).

מן האמירות הללו ניתן להבין שלינדגרן צידדה בחינוך החופשי (לפחות במסגרת המשפחה). גם ביצירותיה, אף שנמנעה מלהזדהות באופן רשמי עם זרם חינוכי זה או אחר, מהדהדת ההשפעה של אותן תאוריות חינוך רדיקליות (במיוחד של החינוך החופשי) שהיא ספגה בצעירותה ושהפכו לחלק מתפיסת עולמה.

## **רעיונות של החינוך הרדיקלי ודוגמאות של אישיות חופשית ועצמאית ביצירותיה של לינדגרן**

### **הילדה האידיאלית בסולם לינדגרן**

ובכן, בילבי! כפי שכבר נאמר, מתוך הרשימה הארוכה של יצירותיה של לינדגרן, שהייתה אכן סופרת פורייה מאוד, ספרי "בילבי" מבטאים בצורה המיטבית את אחת התמות המרכזיות ביצירתה – התמה של ילד חופשי, עצמאי ויצירתי, בעל דעות מקוריות שניחן בחשיבה עצמאית וביקורתית. ילדים כאלה עם התבגרותם הופכים לבני אדם בריאים בנפשם, לבני אדם מאושרים שיודעים לחיות חיים מלאים. בדיוק כאלה רצתה לינדגרן שיהיו הילדים שלה עצמה, הנכדים שלה

9 פורסם בדצמבר 1939 בעיתון השוודי המרכזי Dagens Nyheter.

10 כנראה, הכוונה כאן לתקופה שלפני 1947 (ב.ו.).



ורבים, רבים מילדי העולם – שאותו הם, הילדים האלה, בסופו של דבר ישנו ויהפכו למקום שהרבה יותר טוב לחיות בו.

ראוי לציין שבמכתב, שהוזכר לעיל, למערכת של הוצאת Bonnier, הסופרת משתמשת בביטוי "übermensch" ("אדם על") כאשר היא מתארת בקצרה את גיבורת הספר. היא משתמשת במונח הזה במובן הניטשאני הטהור<sup>11</sup> שלו, ולא במובן המזוהם שנתנו לו הנאצים. "אדם העל" של ניטשה הוא האדם שמתעלה מעל האפרוריות והבינוניות של הקיום היום-יומי של רוב האנשים, שממלאים איכשהו את מרחק הזמן בין לידתם למותם. זה האדם שחיי חיים מלאים ומאושרים ומאיר דרך לאחרים, אדם חף מפחד, אדם נועז, בעל עמדה חתרנית ובלתי מתפשרת כלפי כללי החברה והמוסר המיושנים. באמת – דגם מעולה לדמות של גיבורה.

### **המלחמה מתערבת? עד כמה?**

לכאורה מוזר שהגם שבילבי ניחנה בסגולות כה מיוחדות, לינדגרן הרגישה עדיין בצורך מיוחד להגן עליה. ההסבר ההגייוני לכך נעוץ בהקשר ההיסטורי שבו הדמות של בילבי נולדה. זה היה בתחילת שנות הארבעים – בעיצומה של המלחמה האכזרית שהתחוללה ברחבי אירופה. אף שהתמזל מזלה של משפחת לינדגרן, שגרה באחד המדינות הבודדות באירופה שהמלחמה הנוראית הזאת לא נגעה בהן, הסופרת הייתה מזועזעת מן האירועים. ביום פרוץ המלחמה, היא מתחילה לנהל יומן מיוחד – "יומן המלחמה" – ובו צברה כל מידע אפשרי על המתרחש. במחברות עבות (אחת לכל שנה) היא ריכזה תמונות, כתבות מהעיתונים ומידע שהגיע אליה אישית בתוקף עבודתה בצנזורה הצבאית. חלק גדול מעדויות אלו היה מלווה בהערותיה, המעידות על הדאגה העמוקה שלה, על הפחד שלה מפני הרוע העולמי ומהרודנות, המגולמים בגרמניה הנאצית ובברית המועצות הסטליניסטית. המטען הרגשי הרב ברשימותיה מלמד עד כמה הייתה מזועזעת ומיואשת מן המתרחש. בראשית המלחמה, בסתיו של 1939, כאשר הצבא האדום פלש לפינלנד השכנה, לינדגרן (2016) רושמת ביומנה משפט בארמית, הלקוח מהברית החדשה (במקורו מתהילים) "אלי, אלי, למה שבקתני!" – מילותיו האחרונות של ישו על הצלב. עבור לינדגרן, שגדלה במשפחה נוצרית דתית, אמירה זו מעידה על ייאוש קיצוני.

דומה שהסופרת הייתה חדורה בחרדה עמוקה מהמצב, כאשר בעולם משתוללת סערה אדירה שמאיימת עליה ועל ילדיה. אדם רגיל, ככל שיהיו מעלותיו רבות, עדיין חשוף וחסר הגנה אל מול האלימות והכוחניות הברוטלית של לינדגרן כה שנאה ומפניהן כה פחדה. לכן כנראה "השאלה" ל-"übermensch" שלה כמה תכונות של גיבור ספרותי אחר – ה-Superman האמריקאי, שהופיע בקומיקס בארצות הברית בסוף שנות השלושים ונדד לאירופה בתחילת שנות הארבעים, ושמונתו, לדברי אנדרסן (2014), הייתה מצוירת על אחד מדפי הטיוטה של הספר הראשון על בילבי.

11 ראה כה אמר זרתוסטרא (1883) של פרידריך ניטשה.

לאחר שבילבי "צוידה" בכוח בלתי רגיל ונוסף על כך גם במשאבים פיננסיים בלתי מוגבלים, היא הפכה למוגנת מספיק מכל הסכנות ויכלה לחיות את חייה בלי להיות תלויה באיש – קרי, בעצמאות גמורה מהמבוגרים.

לדעת אנדרסן (2014) "...השורשים של בילבי – בזוועות של מלחמת העולם השנייה, בסלידתה של לינדגרן מאלימות, מדמגוגיה, מהאידיאולוגיות הטוטליטריות". זאת בוודאי לא הייתה הסיבה היחידה לעיצוב דמותה של בילבי. זו דמות שצמחה מזיכרונות הילדות של הסופרת, מהספרים שהיא אהבה, דמות שהבשילה במהלך כל יצירתה הקודמת, במהלך חייה כאם שמתבוננת בילדיה; זו דמות שהושפעה לא מעט גם מהשקפותיה של לינדגרן בנושאי חינוך. אך עם זאת קשה שלא להסכים עם אנדרסן – לאירועים הדרמטיים של המלחמה הייתה גם הייתה השפעה רבה.

בספריה על בילבי, לינדגרן, לגמרי לא במקרה, מבליטה את העצמאות האינטלקטואלית של גיבורתה, את החשיבה העצמאית והביקורתית שלה. אין לי ספק שבתכונות האלה לינדגרן ראתה מענה לאתגרים לא פשוטים שעמדו אז – בזמן המלחמה – בפני האנושות. בזמנים ההם, החלום על אנשים חופשיים בעלי חשיבה עצמאית היה התשובה ההומניסטית המוסרית כנגד הרודנות החשוכה שחלשה כמעט על כל יבשת אירופה. בעיניי, גם היום תכונה זו היא אחת הערובות העיקריות לקיום חברה פתוחה ודמוקרטית, ובזאת חשיבותה.

התקופה ההיא הייתה אכן אחת מתקופות השפל של האנושות. משם, "מתחתית הבור", אפילו החברה וכלליה כפי שהיו קיימים לפני המלחמה (שלגמרי לא היו לשביעות רצונה של לינדגרן) נראו כגן עדן עלי האדמות. אבל לא על החזרה לחברה ההיא חלמה לינדגרן באותם זמנים חשוכים, היא כיוונה יותר גבוה – אל החברה העתידית, ובילבי שלה היא האוונגרד, חיל החלוץ של החברה הזאת.

### המאבק נגד אלימות

המסר נגד אלימות (לא רק בספרי "בילבי", אלא בכל יצירותיה) הוא אחד המסרים החזקים של לינדגרן במסגרת שאיפתה לשינוי החברה. בטרילוגיה הראשונה של ספרי "בילבי", ביותר מעשר אפיזודות בילבי נקלעת לעימות עם דמויות שנוהגות בתוקפנות נגדה או נגד הסובבים אותה – אנשים וחיות כאחת (מבחינה זו לינדגרן אינה עושה שום הבחנה). הסלידה מאלימות אצל בילבי מוטבעת ב"קוד הגנטי" (מדובר ב"גנים" של לינדגרן, כנראה). עם חוש הצדק המחודד שלה היא מלמדת לקח במידה שווה גם את העגלון שהיכה את סוסו (ושאפילו אינו מבין מה לא עשה בסדר, אבל אולי להבא ילמד את הלקח)<sup>12</sup>, גם את הבריון השכונתי (שהבין טוב מאוד מה הוא עשה, אבל חשב שהכוח שלו פותר אותו מעונש)<sup>13</sup>, וגם את האדון "המכובד" שבא לקנות את הבית של בילבי ומתנהג באלימות, תחילה מילולית ואחר כך פיזית, כלפי הילדים<sup>14</sup>.

12 גילגי, 1956, עמ' 178-181.

13 Линдгрэн, 1987, 317-318

14 Линдгрэн 1987, 356-364

בעיניי, הדגש המיוחד שלינדגרן שמה על נושא האלימות נובע כנראה מתפיסתה שהאלימות (פיזית ושלטונית כאחת), כנורמה מקובלת, היא המכשול הגדול ביותר בדרך לחברה דמוקרטית וחופשית – בוודאי ובוודאי מנקודת הראות של התקופה רוויית האלימות שבה נכתב הספר. סימני הזמן ההוא ניכרים בבירור באפיזודה שבה בילבי הולכת עם חבריה לקרקס<sup>15</sup>, שם היא נפגשת עם מנהל הקרקס הלא נחמד והכוחני שמדבר במבטא גרמני, ועם המתאבק הבריון בשם (הו, איזה פלא) אדולף. בלי שהתכוונה לכך, בילבי שמה ללעג את המנהל המרושע ואת הגברתן "החזק בעולם", שאותו היא משכיבה על הרצפה לעיני הקהל המריע. בילבי שולחת מסר לכלל האנשים (הסצנות האלה כמעט תמיד מתרחשות בנוכחות של קהל רב), כאומרת לכולם: 'ראו, עם האלימות אפשר להתמודד, והתוקפנים הם בעצם אנשים קטנים ופחדנים'. "אפשר וצריך להתמודד" – משכנעת לינדגרן את קוראיה מאחורי קולה של גיבורתה.

אגב, בדמותה של בילבי עצמה, אין שום נטייה לאלימות, והיא מנצלת את יתרון כוחה הפיזי, במקרה הזה (וגם במקרים דומים אחרים), בלי התלהבות מיוחדת ובלי להתגרות בתוקפנים. היא עושה זאת רק במידה שתבטיח את העצמאות שלה או את ההגנה על החלשים, כפי שכותבת ניקולאיבה (Nikolajeva, 2006) בנושא זה במאמרה:

הכוח הבלתי רגיל של בילבי יכול להיראות לכאורה כנשק שלה נגד המבוגרים; אבל, קריאת התגר שלה נגדם מתבטאת בעיקר דרך השפה... למעשה... בילבי משתמשת בכוח שלה אך ורק נגד יריבים מרושעים ובלתי הוגנים (שהם תמיד ממין זכר). בכל המצבים האחרים בילבי משתמשת ביכולות השכליות שלה.

יש לציין שיש גם לינדגרנולוגים שרואים בכוח הבלתי רגיל של בילבי סוג של אפליה מתקנת, שמאפשרת לבילבי להתמודד עם המבוגרים כשווה מול שווים. מבוגרים רבים אכן בונים את יחסיהם עם ילדים על בסיס תחושת עליונות: הם סבורים שהילדים נחותים מהם מהרבה בחינות, בעיקר מבחינת יכולתם השכלית, ובכל מקרה הכוח הפיזי מבטיח את עליונותם ('אז – לא!' הייתה בילבי אומרת). בכל המקרים שבהם בילבי נאלצת להפעיל "סנקציות" נגד התוקפן, לינדגרן נוהרת מאוד שהן לא ייראו כהטפה לאלימות-נגד, לכן "העונש" שבילבי נותנת לאנשים האלה הוא תמיד רך יחסית. לרוב זה נעשה בצורת משחק: בילבי זורקת את היריב לאוויר ורק במקרים חמורים "שוכחת" לתפוס אותו. בכל הסצנות יש גם לקח חינוכי: בילבי מאמינה באנושות, מאמינה "בתיקון עולם" ותמיד נותנת ליריביה הזדמנות להשתנות – היא מדברת עימם ומעמידה אותם על טעותם, כמו במקרה של כנופיית הרחוב של בנדט, כאשר היא פונה לתוקפנים המושפלים: "אתם פחדנים! חמישה על אחד. זאת פחדנות. ואחר כך אתם גם מתחילים לדחוף ילדה קטנה וחסרת הגנה. נו, נו, נו, זה לא יפה!" (בילבי גרב-ברך, 2009, עמ' 32).

15 בילבי גרב-ברך, 2009, עמ' 96-114.

כאמור, קולה של לינדגרן נשמע לפעמים מאחורי קולה של הגיבורה שלה, והוא אכן כולל לפעמים סוג של הטפות מוסר, אבל הן בקושי נשמעות כאלה בזכות ההומור והאירוניה השזורים בהן, כמו בכלל ברבות מהאמירות של בילבי. אבל אפילו את הטפת המוסר הנדושה (אם כי המוצדקת) בדוגמה הזאת לינדגרן מצליחה להפוך ללא משעממת: הלא הילדה "חסרת ההגנה" זאת בילבי עצמה, שאך לפני דקה השליכה את הבריונים אחד אחרי השני על העץ, על הגדר וכולי. מסר חינוכי "מתקדם" לינדגרן מצליחה "להשחיל" גם באפיזודה עם הגנבים<sup>61</sup>. שם בילבי לא זו בלבד שאינה נוקמת בבלום ובקרלסון-הרועם שניסו לשדוד אותה, אלא לאחר שמבהירה להם שבכוח לא ישיגו ממנה דבר, היא אפילו מתיידדת איתם, מזמינה אותם לאכול ובדרך משכנעת אותם לעזור לה, ולתרגל ביחד איתה את הריקוד שלמדה באותו ערב. היא גם משלמת להם על זה בנדיבות מכספה – ברמז לא מוסווה שאת הכסף יש להרוויח ביושר. לא בטוח שהגנבים אכן ירצו ללכת בדרך הישר בעתיד (אולי כן), אבל הילדים שקוראים את הספר יפנימו את המסר.

### הדרישה לכבוד הדדי ולשוויון

כאנטי-תזה לאליםמות, לינדגרן מקדמת את הערך של כבוד הדדי בין האנשים בכלל, ובין המבוגרים לילדים בפרט (עוד ערך חשוב של חברה מתקדמת). בחברה של אז (וגם, אבוי, בחברה של ימינו) במקרים רבים עדיין אין מה לדבר על כבוד הדדי בין מבוגרים לילדים, ואי-אפשר לבטל את מאבק האינטרסים ואת הפוליטיקה הקיימת ביחסים ביניהם. אבל לינדגרן מנסה לשנות את המצב, לכן בספרה היא מחדדת את הסוגיה הזאת. מעניינת הדעה שמביעה ניקולאייבה (2006, Nikolajeva) בנושא זה, כשהיא כותבת:

בחברה שלנו, למבוגרים יש כוח בלתי מוגבל לעומת הילדים, שהם... כפופים למספר גדול של חוקים וכללים, להם הם צפויים לציית ללא הטלת ספק... זה נחשב לנורמה, במציאות ובספרות. אבל מה יקרה אם יצירה ספרותית, כמו בילבי-גרב-ברך, לא מתארת את המבוגרים כקבוצה יותר חכמה, יותר עשירה ויותר חזקה במאבק הכוחות בין מבוגרים לילדים? מה יקרה אם נחליף את הנורמטיביות של מבוגרים בנורמטיביות של ילדים?

נציין, שכנראה לא במקרה, שורת הסיום של הציטוט הזה מתכתבת עם מה שכתבה לינדגרן עצמה בסיפורה המוקדם "מרד הצעירים", שאותו כבר הזכרנו.

אכן, לינדגרן מציינת קודם כול את תחושת העליונות שחשים המבוגרים כלפי הילדים – דבר שמאפיין את כל הרבדים של החברה. כולם, משוטרים עד גנבים, משוכנעים מראש שבילבי, בהיותה לדה, אינה מסוגלת להבין דברים פשוטים ומתייחסים אליה תחילה בביטול. בילבי, לעומת זאת, מסרבת להכיר מראש ביתרונם השכלי של המבוגרים רק מכוח היותם כאלה. בדו-שיח שלה עם המבוגרים היא לעיתים קרובות מביכה אותם ומציגה אותם באור מגוחך, ולאז דווקא מפני שהמבוגרים שהיא פוגשת בדרכה הם כולם טיפשים, אלא משום שהם התרגלו לחשוב בצורה תבניתית ולחוש

16 **בילבי גרב-ברך**, 2009, עמ' 116-130.

עליונות כלפי הילדים, לכן קשה להם לקבל את הנימוקים המקוריים של בילבי. להמחשת העניין, להלן כמה דוגמאות מתוך הדיאלוגים של בילבי עם המבוגרים:

#### **שיחה עם הדוור:**

בילבי (גילגי, בטקסט הזה) שמעה מחבריה שהם מקבלים מכתבים מקרובי משפחה. מכיוון שלא היו לה קרובים שיכלו לשלוח לה מכתבים, היא החליטה לתקן את העוול וכתבה מכתב לעצמה. כאשר יצאה מהבית כדי לשלוח את המכתב, ראתה דוור שעבר בדיוק באותו רגע ברחוב.

"לפעמים משחק לי המזל," אמרה גילגי, "ואני נתקלת בדוור בדיוק כשאני זקוקה לו באמת..."

"בבקשה ממך ללכת מייד למסור מכתב זה לגילגי גרב-גור!"<sup>17</sup> אמרה. "זה בוער..."

"האין את גילגי גרב-גור?" שאל.

"בוודאי. שאם לא כן, מי סבור אתה, אני? קיסרית אביסיניה?"

"אבל אם כן, למה אין את לוקחת את המכתב בעצמך?" אמר הדוור.

"למה אין אני לוקחת את המכתב בעצמי? לא באמת, הרי זה כבר יותר מדי! כוונתך לאמר שהבריות ימסרו כעת את מכתביהם בעצמם? אם כן, למה לנו דוורים? ... לא, חביבי, אם זו הדרך בה אתה עושה את מלאכתך, לא תהיה לעולם מנהל דואר, הסכת ושמע!"  
הדוור החליט שמוטב לעשות כרצונה.

(גילגי, 1956, עמ' 164-165)

#### **שיחה עם המורה:**

את יכולה לומר לי כמה זה שבע ועוד חמש?

בילבי הביטה בה מופתעת ונרגזת ולבסוף אמרה, "אם את לא יודעת בעצמך את התשובה, אז אל תחשבי שאני מתכוננת להגיד לך!" ...

- ועכשיו אומר לך ששבע ועוד חמש שווה שתיים עשרה.

- תראו, תראו, "אמרה בילבי. "אם יודעת את התשובה בעצמך. אז למה שאלת?" ...

"טוב, בילבי, כמה לדעתך שווה שמונה ועוד ארבע?"

"שישים ושבע בערך, פחות או יותר," השיבה בילבי.

"בהחלט לא," אמרה המורה. "שמונה ועוד ארבע שווה שתיים עשרה."

"נו, באמת, יקירת, זה כבר מוגזם," אמרה בילבי. "את בעצמך אמרת הרגע ששבע ועוד חמש שווה שתיים עשרה. צריך שיהיה קצת סדר, אפילו בבית הספר..."

17 שמה המלא של בילבי לפי התרגום הראשון לעברית מאת אביבה חיים (1956).

(בילבי גרב-ברך, 2009, עמ' 54-55)

אפשר להוסיף לרשימה הזאת גם את הדיון בנושא הנמשים שבילבי מקיימת עם המוכרת בחנות תמרוקים<sup>18</sup> ועוד שורה ארוכה מהשיחות של בילבי עם בני אדם שאינם ילדים. במאבק הכוחות המדובר, לינדגרן נמצאת בצורה מובהקת בצד של הילדים. לכן בילבי בכל התנהגותה דורשת יחס של כבוד מצד המבוגרים, ומתעקשת שהשיח איתם יהיה שיח של שווים. למשל, באפיזודה עם השוטרים היא אינה מגיבה לדרישתם להביא להם סולם כדי שיוכלו לרדת מהגג כל עוד הדרישה הזאת מבוטאת באיומים, אבל ברגע שמבקשים ממנה יפה היא מביאה את הסולם מייד.<sup>19</sup>

דוגמה אחרת שאפשר להתייחס אליה בהקשר הזה היא הסצנה בבית משפחת סטרגרן, לשם הוזמנה בילבי לקפה ועוגה. נכון שבילבי התנהגה שם כילדת פרא שאינה יודעת נימוס מהו (היא אכלה לבד את כל העוגות ופיזרה סוכר על הרצפה כדי ללכת על ה"חול"), אבל במה שנוגע להתערבות הבלתי פוסקת שלה בשיחת המבוגרים, הרי יש כאן, לדעתי, ביטוי לרצון העז של בילבי להשתתף בשיחה כשווה בין שווים. הרי הגבירות שישבו סביב השולחן התעלמו מנוכחותה בצורה מופגנת. אפילו בעלת הבית, אימם של אניקה וטומי, הנחמדה בדרך כלל, פנתה אל בילבי רק כדי להרחיק אותה מהשולחן.<sup>20</sup> הסופרת חוזרת ומעלה את הנושא הטעון הזה של הכבוד ההדדי לכל אורך הספר בתקווה שקולה יגיע לאוזניהם של קוראיה המבוגרים.

#### **חשיבה ביקורתית כמפתח לעצמאות ולחופש פנימי**

כפי שכבר ציינתי, התכונה הבולטת של בילבי היא העצמאות המחשבתית שלה, השחרור המוחלט מהדוגמות המקובלות, שרוב בני האדם שבויים בהן. התכונה הזאת, אשר הייתה אבן היסוד של פילוסופיית החינוך של אלכסנדר ניל, כונתה על ידו "self-regulation" (רגולציה עצמית). בספרו **סאמרהיל**, ניל (Neill, 1960) מגדיר אותה כך: "הרגולציה העצמית פירושה זכותו של הילד לחיים חופשיים ללא לחץ מבחוץ – פיזי או פסיכולוגי". ניל רואה בפיתוח היכולת הזאת את התקווה לעתידו הטוב של המין האנושי – לא פחות ולא יותר. הינה מה שהוא עוד כותב בספרו בעניין זה: "בעולם יש מעט מאוד ילדים בעלי רגולציה עצמית ... מה שהצלחנו לצפות בו עד עכשיו מצביע על היווצרות של ציוויליזציה חדשה, שתביא עימה שינויים הרבה יותר עמוקים, מאשר כל חברה עתידית, שמפלגה פוליטית זו או אחרת אי פעם הבטיחה לנו".

את ה"זכות" שניל מדבר עליה, הגיבורה של לינדגרן מיישמת הלכה למעשה. באמצעות החשיבה הביקורתית והיצירתית היא אינה מאפשרת לסביבה לכפות עליה כללים "המובנים מאליהם" שמישהו אחר החליט שהם טובים לכלל האנושות. מאחר שהיא לא "כלל", אלא יצור חופשי, היא מעמידה

18 **הספר הגדול של בילבי גרב-ברך**, 2016, עמ' 103-104.

19 **בילבי גרב-ברך**, 2009, עמ' 44-45.

20 שם, עמ' 141-146.

את הקודים המקובלים בספק, מראה לכולם שאת הכללים אפשר להעמיד במבחן, לבחון אותם מכיוונים שונים – וכך, אולי, לחשוף את שקריותם או לפחות להבין שהם אינם אמת מוחלטת. הנון-קונפורמיזם הוא בדמה של בילבי. היא מתקוממת נגד המוסכמות בכול: בצורת הלבוש שלה (הגרביים והנעליים שלה), בהרגלי היום-יום ו"הלילה-לילה" שלה (היא ישנה עם הרגליים על הכרית), ובוודאי ובוודאי בהתנהגות שלה. היא עושה את זה בטבעיות, בלי כוונה לעשות "דווקא", בלי התגרות ובלו פוזה של מהפכן, אלא מפני שהיא רוצה להיות עצמה. בהתנהגותה היא כאילו אומרת לאחרים – לאנשים הרגילים, הקונפורמיסטים – 'אל תפחדו! אפשר להיות אחרת!'. היא תמיד נקלעת לוויכוחים עם נציגי "הממסד": שוטרים, מחנכים וכדומה. לא פעם בעזרת נימוקים לא סטנדרטיים, אבל הגיוניים, היא מעמידה באור אבסורדי את הכללים, שנראו בלתי מעורערים רק מפני שכולם פשוט התרגלו אליהם.

יחד עם זאת, חשוב לראות שעצמאותה האינטלקטואלית של בילבי אינה מדרדרת אותה לעמדה ניהיליסטית או אינדיבידואליסטית מוחלטת שמשמעה חוסר אכפתיות כלפי האנשים שמסביבה. אדרבא, הדאגה המתמדת שלה לזולת ופעולותיה הרבות להגנתו מאפשרות לדבר על האקטיביזם החברתי של הגיבורה של לינדגרן. למרות ילדותיותה, במצבים רבים היא מתגלה כמנהיגה אשר מוכיחה שאפשר להתנגד לגילויים של אי-צדק, לעוולות (ואף למנוע אותם), ולכללים שקבעו המבוגרים בהשאירם לילדים את תפקיד הניצבים הצייתנים.

בנקודה הזאת, מעניין גם לצפות בהתפתחות שחלה בדמויות הילדים המרדנים של לינדגרן. אם בילבי ש"נולדה" בשנות ה-40 מכריזה על אי-רצונה להתבגר (כמחאה נגד העולם המתחסד והמשעמם של המבוגרים), הרי הגיבור אמיל ש"נולד" בשנות ה-60 – כשיתבגר (כפי שהמחברת עצמה מספרת לנו במהלך הסיפור) כבר עתיד לקחת אחריות, למלא תפקיד חשוב בחיים הציבוריים ולנסות בצורה אקטיבית לשפר את העולם הזה. אמיל, בעצם, אפילו לא מחכה להתבגרותו. כבר בגיל שבע – בזמן שהסיפור מתרחש – הוא תופס עמדה חברתית פעילה: הוא מגן, לדוגמא, על האביונים מבית המחסה המקומי מפני הממונה הקשוחה והלא ישרה שאותה הוא לוכד (לא פחות ולא יותר), במלכודת זאבים<sup>21</sup>.

### **לעשות? – מתוך רצון חופשי בלבד**

באמצעות דמותה של בילבי, לינדגרן מציגה לקוראים ילדה יצירתית ופעלתנית. זוהי תשובתה למתנגדי החינוך החופשי, שאחת הטענות שלהם היא שילד שיינתן לו חופש מוחלט, קרוב לוודאי יתבטל או יתעסק בדברים שטותיים שאינם תורמים להתפתחותו. הדוגמא של בילבי מוכיחה את ההפך: הילדה הזאת לא רק שאינה נוטה לעצלנות, אלא נמצאת בפעילות מתמדת, לא נחה לרגע. המושג "שעמום" לא נמצא בלקסיקון שלה. חוץ מהזמן הרב שהיא מקדישה למשחקים (דבר שידון בפרק הבא) ולעזרה לזולת, היא עושה המון דברים מועילים מהסוג שכל הורה היה רוצה שילדיו

21 התעלולים של אמיל, 2010, עמ' 117.

למדו לעשותם, כמו הכנת אוכל או עבודות ניקיון. היא עושה את זה בשביל עצמה, בלי לחץ מבחוץ. הרצון החופשי שלה הוא המוטיבציה היחידה לפעולותיה. כאישיות חופשית, שחוסר תלות באיש היא בין הערכים החשובים לה ביותר, היא עושה אך ורק את מה שהיא רוצה לעשות (אבל בשום פנים ואופן לא בדומה לילד מפונק), ודוחה לחלוטין כל ניסיון להכריח אותה לעשות משהו נגד רצונה. אולם, לדבר שהיא מוצאת בו עניין, רוצה לעשותו ונהנית לעשותו, היא מתמסרת כל כולה. לדעתי, בהקשר הזה מעניין מאוד המקום בטקסט שבו בילבי משקה את הפרחים בגינתה:

בילבי הסתובבה בגינה שלה והשקתה במשפך ישן וחלוד את הפרחים העלובים שעוד נותרו. באותו יום ירד גשם שוטף, וטומי אמר לבילבי שלא צריך להשקות. 'לך קל להגיד' אמרה בילבי ברוגז. 'אבל אני שכבתי ערה כל הלילה וחיכיתי לרגע שאוכל לקום ולהשקות, ואני לא מוכנה לתת לקצת גשם לעצור בעדי, שתדע לך!' (בילבי גרב-ברך, 2009, עמ' 132-133)

למעשה, אם לדבר באופן מופשט, כל אדם מבוגר בעל היגיון, היה מחשיב את כל מי שמשקה פרחים בגשם, כלא שפוי. אבל, אם מנתחים את הסיטואציה, האם ההסבר של בילבי כה משולל היגיון? היא חלמה על השקיית הפרחים בגלל ההנאה שבתהליך, ולא בגלל התוצאה הפרקטית שלו.

### משחקי ילדים

אין דבר שמסייע יותר לעיצוב אישיות עצמאית ובלתי תלויה מאשר ילדות מאושרת, ואין דבר שמזוהה יותר עם המושג "ילדות" מאשר המשחק. לא רק חייה של בילבי, אלא חייהם של רוב גיבורי לינדגרן, הילדים, מלאים במשחקים. המשחק הוא ביטוי ליצירתיות, להבעה עצמית מרבית, למימוש פנטזיות, להגשמת רצונות שאינם ניתנים למימוש בחיים הריאליים, לניקוז אגרסיות. לשלול מילדים את האפשרות לשחק הרי זה כמו לשלול מהם את ילדותם, ולהפך – לילדים שחוו ילדות מאושרת, מלאת משחקים, יש סיכוי רב יותר להפוך בבגרותם לאנשים יצירתיים בעלי חשיבה עצמאית.

אנשי חינוך ואנשי מדע רבים ציינו את חיוניות המשחק בחיי הילד. ז'אן ז'ק רוסו (Rousseau, 1979) בספרו המהפכני לזמנו **אמיל: או על דבר החינוך** שהתפרסם לראשונה בשנת 1762 כותב כך: "אל תדאגו שהוא (החניך – ב.ו.) מבלה את שנותיו הראשונות בחוסר מעש. כלום בלהיות מאושר אין שום משמעות? כלום לקפוץ, לשחק, להתרוצץ יום שלם – משמעו לא לעשות דבר? אדרבא, בכל חייו הוא לא יהיה עסוק כל כך."

אחד המומחים הידועים בעולם בתחום הפסיכולוגיה ההתפתחותית, ויגוטסקי (Vygotsky, 2005), קבע עוד בשנות השלושים של המאה הקודמת, כי "בזמן המשחק הילד מרגיש חופשי, זאת אומרת שהוא קובע את מעשיו על פי ה-'אני' שלו". הוא מדבר גם על חשיבות המשחק להתפתחות הילד: "המשחק זהו מקור להתפתחות, הוא מעצב את אזור ההתפתחות הפרוקסימלי... במשחק הילד כאילו מתעלה מעל הגיל שלו, מעל ההתנהגות הרגילה היום-יומית שלו". עבור ניל (1960, Neill) הערך של משחקי ילדות הוא ערך אבסולוטי עד כדי כך, שלדבריו: "פגמי הציוויליזציה חייבים



את קיומם לכך, שלאף ילד בכל הזמנים עוד לא יצא לשחק די הצורך". לעומת זאת, החניך, כשיתבגר "יהיה מוכן להתמודד עם כל בעיות החיים, אם עכשיו נניח לו וניתן לו לחיות בחופשיות את תקופת המשחקים שלו". זאת ועוד, לדעת ניל, לילד שמיצה את שאיפתו למשחקים יש סיכוי קטן יותר להפוך למבוגר אינפנטילי ותלותי. הוא כותב: "ישנם נתונים, שמעידים על כך, שלילדים אשר גדלו בתנאים של חופש ואשר שיחקו הרבה, אין נטייה למנטליות של עדר". אישור מוחשי לתזה הזאת אנו רואים אצל לינדגרן בדמותו של אמיל – שיהודה אטלס (2009) במאמרו בעיתון **הארץ** היטיב לכנותו "ילד רע במובן הטוב של המילה" – כאשר מסתכלים על השילוב בין אין-ספור מעשי השובבות של אמיל-הילד עם העתיד שלו כמנהיג חברתי רציני. בכלל, בספריה של לינדגרן העיסוק של גיבורי העלילה במשחקים נמצא ביחס ישיר עם היצירתיות וחדות המחשבה שלהם.

על החשיבות של המשחקים בחיי הילדים לינדגרן לא למדה מספרי פסיכולוגיה, אלא מחוויות הילדות שלה עצמה. כך מצטט אנדרסן (2014) מספר הזיכרונות של הסופרת: "משחקים, הם היו כל כך חשובים לנו! איך הייתה נראית הילדות שלי אלמלא המשחקים! ובכלל, איזו מין ילדות זאת בלי משחקים?".

בספרי "בילבי", הגיבורה של לינדגרן חיה את חייה במעין משחק מתמיד. אפילו דברים יום-יומיים ופעולות של שגרה היא מצליחה להפוך למשחק. כשהיא מכינה אוכל, היא יכולה לגלגל את הבצק על הרצפה או לבחוש מרק בסיר עם מטריה – מי אמר שלהכין אוכל זה משעמם? ניקיון בבית – קלי קלות! היא קושרת מברשות לכפות רגליה וגולשת על הרצפה הרטובה כמו על מחלקיים, ואם לא בא לה לנגב אחר כך את הרצפה, אז אין באמת צורך – היא תתייבש בשמש. באמצעות המשחק היא הופכת את חייה ואת חיי הילדים הסובבים אותה לחגיגה נוצצת. בתור דוגמא אפשר להביא את הארוחה שהיא מגישה לחברים על ענפי עץ האלון שבגינתה<sup>22</sup>.

את תחושת החג הנצחי הזאת בילבי מפיצה סביבה לכל אורך הסיפור. במרץ בלתי רגיל, כמו של מדריכת צופים בלתי נלאית, היא מתקינה משחקים מרתקים לחברים שלה ולכל ילדי העיר. מספיק להיזכר בהרפתקה נחמדה על "האי הבודד" שהיא מארגנת לטומי ולאניקה<sup>23</sup>, במשחק "אימת היער" שהיא משחקת עם ילדי הכיתה שלהם<sup>24</sup>, או במצעד החללים במרכז העיר שבו משתתפים עשרות ילדים.

אפילו לתוקפנות מבחוץ בילבי מגיבה באמצעות משחק. את "נוהל" זריקת היריבים לאוויר כבר הזכרנו. היא משחקת תופסת עם השוטרים שבאו לקחת אותה מהבית. היא משחקת גם עם הגנבים שבאו לשדוד אותה: תחילה היא חדה להם חידות, אחר כך מתחילה את המשחק סביב המזוודה עם הכסף ולקינוח רוקדת עם הגנבים ריקוד סקוטי. בעצם לכל אורך הסצנה הזאת היא נמצאת במצב רוח מרומם ומביעה רצון טוב:

22 **בילבי גרב-ברך**, 2009, עמ' 71-73.

23 **הספר הגדול של בילבי גרב-ברך**, 2016, עמ' 120-134.

24 **גילגי**, 1956, עמ' 175-177.

"אני מקווה שאין לך כל התנגדות, אם ניקח אותו (הכסף - ב.ג.), חביבתי," אמר קרלסון הרועם.

"לא," אמרה בילבי, "בוודאי שלא!" ובלום ניגש לארון והוריד את המזוודה.  
"אני מקווה שאין לך כל התנגדות, שאקח אותו בחזרה, חביבי," אמרה בילבי, ירדה מהמיטה והתקרבה לבלום. בלום לא הבין בדיוק איך זה קרה, אבל בן רגע הייתה המזוודה בידיים של בילבי.

"בלי שטויות," אמר קרלסון הרועם בכעס, "תני את המזוודה!"  
הוא לפת את זרועה של בילבי בחזקה וניסה לחטוף ממנה את השלל הנכסף.  
"איזה שטויות יש בראש שלך," אמרה בילבי, הניפה את קרלסון הרועם והניחה אותו על הארון. (**בילבי גרב-ברך**, 2009, עמ' 125-126)

גם כשבילבי חושבת או מדברת היא אינה מפסיקה לשחק. מעוף הדמיון שלה שנותן דרור לפנטזיות פרועות, מתבטא בשטף "השקרים" (כמו שהיא בעצמה קוראת לזה), שיוצא מפיה. היא מספרת את הבדיות שלה עם הרבה הומור, כאילו "בקררצה", ואינה נרתעת גם אם תופסים אותה בשקר מובהק. לדוגמה, הסיפור על משפחה סינית אחת, שסיפרה לחבריה ולעוד ילדה אחת מהשכונה - סיפור מלא בדיות נחמדות ובלתי אפשריות. אחרי שסיימה לספר, בילבי פנתה לילדה שהקשיבה לה בחוסר אמון:

מה הבעיה? אל תגידי לי שאת חושבת שאני משקרת... "אמרה בילבי בקול מאיים... "לא, בכלל לא," אמרה הילדה המבוהלת... "אבל זה בדיוק מה שאני עושה. אני משקרת עד שהלשון שלי נעשית שחורה... את בוודאי מבינה שזה שקר. אסור לך להאמין לכל מה שמספרים לך."... "יש אנשים שמאמינים לכל שטות," אמרה בילבי לטומי ולאניקה. (**בילבי גרב-ברך**, 2009, עמ' 66-70)

איך להתייחס לתכונה הזאת שאותה לינדגרן מעניקה ביד כה נדיבה לגיבורה שלה? כאל נטייה מסוכנת לאי-אמירת אמת או כאל ביטוי ליצירתיות? בעיניי זה מתכתב עם מה שאומר ניל (1960) בספרו כשהוא מדבר, על סמך התבוננותו בילדים, על הפנטזיות והשקרים שלהם:

חירות לא מעלימה סוג מסוים של שקר כמו פנטזיות. אולי זה פרדוקסלי או בלתי הגיוני, אבל אני מבדיל בין מרמה לאי אמירת אמת... ילד, שחונך כחופשי לא ירמה בכוונה, כי הוא לא זקוק לזה. הוא לא ישקר... מתוך פחד או כדי לברוח מאחריות על נזק שעשה, אבל הוא בוודאי ישקר מתישהו תחת לחץ של דמיונו - ויספר איזה סיפור מצית דמיון על משהו שמעולם לא קרה.

במקרה של בילבי זה לא "מתישהו" אלא כל הזמן ועוד עם איזה כישרון! הלא גם זה משחק מרתק!

למעשה, באמצעות המשחק בילבי מתמודדת עם כל אתגרי החיים, אף שהיא עצמה בוודאי לא הייתה מגדירה זאת כך – כי בשבילה המשחק והחיים הריאליים אינם ניתנים להפרדה. גם במצבים הכי קריטיים הילדה הזאת ממשיכה לשחק, ואפילו ביתר שאת. באפיזודה של השרפה, אחרי שבילבי מצילה את שני הילדים הקטנים שלא יכלו לצאת מהבניין הבווער, היא פותחת לעיני הקהל הנדהם במחול ריקודים: "להבות גדולות פרצו מבעד החלונות עליית הגג, ולאור האש נראתה בילבי בביורו. היא הניפה את זרועותיה אל שמי הערב. וכשגשם של גיצים נמטר עליה, צווחה בקולי קולות: "איזו שריפה כיפית, כיפית, כיפית!" (בילבי גרב-ברך, 2009, עמ' 162-163). במראה "הלא נורמטיבי" הזה, שהסופרת מציינת פה לפנינו, אין לראות כלל וכלל גחמה של ילדה מוזרה, אלא ביטוי לשחרור האינסטינקטים של ילדות בריאה – הרי כולנו זוכרים מילדותנו את הקסם שבמראה של אש, שיש בו יופי מיוחד, משהו מהפנט, משהו "קדמוני", משהו שהילדים יודעים להרגיש הרבה יותר טוב מהמבוגרים.

בשורה התחתונה, המשחק הוא דרך החיים של בילבי, היא לא מתכוונת לוותר עליו בשום מצב, לכן היא מחליטה, יחד עם ידידיה, להישאר ילדה לעולם ולא להתבגר:

נכון, זאת לא מציאה, אמרה בילבי. "אנשים גדולים אף פעם לא עושים כף. יש להם רק המון עבודה משעממת ובגדים מטופשים ויבלות ומס הכעסה..."

"והם גם לא יודעים לשחק," אמרה אניקה. "אוף, לחשוב שמכריחים אותנו לגדול!"

"מי אמר שחייבים לגדול?" שאלה בילבי. "אם זיכרוני אינו מטעה אותי, יש לי כדורים איפשהו." (הספר הגדול של בילבי גרב-ברך, 2016, עמ' 239)

### **ביקורת על פרקטיקות החינוך הקיימות ברוח החינוך הרדיקלי**

ביקורת חריפה על השיטות החינוכיות המסורתיות היא אחד המאפיינים הבולטים של החינוך הרדיקלי. דחייתה של לינדגרן את הנורמות החינוכיות המקובלות מתבטאת בחדות באפיזודה (שהוזכרה מקודם) עם גברת רוזנבלום, שמתרחשת בבית הספר העירוני. גברת רוזנבלום – נדבנית מקומית, דמות מוכרת ובעלת השפעה בחברה – נרתמה למשימה נעלה של עידוד הלמידה. להשגת המטרה היא נוקטת בשיטה "חינוכית" עתיקת ימים – זאת של המקל והגזר. הגברת הטובה נהגה פעמיים בשנה להגיע לבית הספר ולחלק מתנות לתלמידים חרוצים. כדי להחליט מי בין התלמידים ראוי למתנות היא העמידה אותם בשורות וערכה להם מבחן – מי שהצליח לענות נכון לשאלות שלה קיבל מתנה, ומי שלא עמד במבחן היה חייב לעבור לשורה של הנכשלים שהיו אמורים להתבייש.

בעניין הזה אולי מתאים להיזכר בציטוט מאמיל של רוסו על שימוש כאמצעי חינוך ב"תחרות, קנאה, שנאה... כל היצרים... שבכוחם להתסיס ולקלקל את נפש האדם" (Rousseau, 1979). בכתביו

הפדגוגיים של טולסטוי (1936) אנו קוראים באותו נושא: "אני משוכנע ... שאסור לבית הספר ואין לו גם זכות להעניק פרסים ולהטיל עונשים". והינה מה שחושב על השיטה הזאת ניל (Neill, 1960): "הפרסים תומכים בתכונות המכוערות ביותר של שיטת התחרות... הענקת פרסים משפיעה על הילדים לרעה מבחינה פסיכולוגית משום שהיא מולידה קינאה". ניל מתייחס ל"כלי פדגוגי" נוסף מהרפרטואר של החינוך הישן – השפלה וביוש כאמצעי לחץ על התלמידים: "לעולם אסור להפחיד את הילד, אסור גם ליצור אצלו תחושת אשמה".

לינדגרן אינה מסתירה את הבוז העמוק שלה לתחבולות "החינוכיות" כביכול, שעד לא מזמן – בימי ילדותה של הסופרת עצמה – נחשבו לנורמה המובנת מאליה. היא מציירת בצבעים סטיריים את סצנת המבחן<sup>25</sup> ושולחת את הסוכנת שלה בילבי להכשיל את "המזימה הפדגוגית" של גברת רוזנבלום. לאחר עימות צפוי ומצחיק עם הנדבנית הקשישה בילבי מגיעה לשורה של "הנכשלים" שעמדו בה ילדים שהרגישו די ממורמרים (האפקט שאותו המארגנת בעצם רצתה להשיג). בילבי ביטלה את האפקט הזה כאשר "ארגנה" להם מבחן אלטרנטיבי – סוג של משחק טריוויה הומוריסטי שבו כל הילדים הצליחו. יתר על כן, בילבי גם חילקה להם מתנות (ממתקים וכסף). כך הצליחה לרומם את רוחם של הילדים שהלכו הביתה מרוצים וחדורי תחושת הצלחה.

הביקורת של לינדגרן היא לאו דווקא על מערכת החינוך הקיימת, אלא יותר על התפיסות החינוכיות הרווחות בחברה, מה שמחזיר אותנו שוב לכבוד הדדי – הפעם במערכת החינוך, אותו כבוד הדדי שעליו, לדעת ניל וטולסטוי צריכים להיבנות היחסים בין מחנך לחניך: "אין דבר שמזיק יותר להתפתחות הילד מאשר יחסי מרות בין מורה לתלמיד" (Tolstoy, 1983); "ביני לבין תלמידי ישנו יחס של כבוד הדדי, כי אנו מקבלים איש את רעהו" (Neill, 1960). הלא גם לינדגרן עצמה ציינה בפומבי את הדרישה לכבוד כזה כאבן יסוד של החינוך הרצוי, כפי שהוזכר קודם בצייטוט מתוך הריאיון שלה לכתב העת Husmodern. כבר דיברנו על כך שכמעט כל המבוגרים בעיירה שבה בילבי גרה, מסתכלים עליה בפגישה ראשונה (לפני שנחשפים ליכולות המצטיינות שלה) מגבוה משום שהיא ילדה קטנה ותו לא. רק אדם אחד, המורה בבית הספר, לא חוטאת ביהירות הזאת ואחרי התרגוזות קצרה (בכל זאת, בילבי שיבשה לה את השיעור) מצליחה למצוא איתה שפה משותפת: "המורה אמרה שהיא מבינה, ושהיא כבר לא כועסת על בילבי, ושביילבי תוכל אולי לחזור לבית הספר כשתגדל קצת. ובילבי אמרה קורנת כולה מאושר, 'את מאוד נחמדה בעיני, מורת', אז הנה מתנה בשבילך, מורת'!" (בילבי גרב-ברך, 2009, עמ' 61).

לי נדמה, שבדמות של המורה, לינדגרן מציגה אלטרנטיבה לגישות החינוך האוטוריטריות המקובלות. בפגישותיה עם בילבי, המורה, בסופו של דבר, מצליחה למצוא את הנימה הנכונה להידברות עימה, שהמבוגרים האחרים אינם מצליחים (ולרוב גם לא מנסים) למצוא. השיחות שלה עם בילבי מתנהלות בגובה עיניים, הן מלאות אמפטיה, סבלנות והבנת נפש הילד. הדבר מתבטא

25 הספר הגדול של בילבי גרב-ברך, 2016, עמ' 174-181.

במיוחד באפיזודה שבה בילבי מגיעה לבית הספר כדי לבקש שיצרפו אותה לטיול הכיתתי הקרוב.<sup>26</sup> היא מנהלת את השיחה עם המורה שנמצאת בתוך הכיתה, בעוד היא עצמה יושבת על ענף העץ ליד החלון של הכיתה. לדעתי, הדו-שיח הזה יכול לשמש דוגמה ליחס המורה לתלמיד (יחס שעליו דיברו טולסטוי, ניל וראסל) בבית הספר החופשי העתידי, שעליו חלמה אולי לינדגרן.

להערכתי, יהיה נכון לסיים את הפרק הזה באמירה הקולעת של אטלס (2003): "היא (לינדגרן – ב.ו.) מתריסה כנגד חינוך קמוט-מצח ונגד אכיפה קפדנית של משמעת ושל הליכות ונימוסים על-ידי הורים ומורים, שיש בה, להשקפתה, הרבה מאוד אלימות חבויה. כנגד אלה היא מציבה את האידיאל של הפדגוגיה החדשה, שמבוססת על חופש בחירה, על דמוקרטיה ועל נטילת אחריות..." (עמ' 144).

## סיכום

במבט לאחור, היום אפשר להעריך את ההבדל העצום שחל בשיטות החינוך ובעמדת החברה כלפיו (וכלפי ילדים בכלל) בהשוואה לזמן שבו נכתב הספר הראשון מסדרת "בילבי". מאחורי השינויים בחברה ובסדרי החיים שלה עומדים בדרך כלל לא רק דיונים במוסדות פוליטיים, אלא גם פולמוס ציבורי שמתעורר בין השאר באמצעות המילה הכתובה. בהקשר זה אפשר לדבר על השפעת הספרות על התהליכים בחברה. לפיכך, לא יהיה זה מוגזם לטעון שאת השינוי בשיטות החינוך וביחס לילד ולצרכיו אפשר לזקוף במידה רבה לזכותה של ספרות הילדים החדשה, ובמיוחד לזכות יצירותיה של אסטריד לינדגרן.

אכן, הסופרת השוודית, כמעט בכל יצירותיה, שרבות מהן מבדרות ומצחיקות עד דמעות, מעלה בעיות וחוליים של החברה בת זמנה ומבקרת אותם ברוח של ראשוני החינוך הרדיקלי, ביניהם ראסל וניל, שאת הפילוסופיה החינוכית שלהם לינדגרן הכירה והעריכה. הסופרת קוראת לשינוי הנורמות החינוכיות של החברה ומקדמת ערכים הומניסטיים חשובים של חירות הפרט, ושל חשיבה עצמאית וביקורתית, שהם מהערכים המרכזיים של חברה חופשית ודמוקרטית. ייתכן שאת בילבי ואמיל, המגלמים את הערכים האלה, הציבה לינדגרן כמודל חלופי של אדם, תחת המודל של אנשים צייתניים ולא יצירתיים שעיצבו את החברה המסורתית באותה עת. אפשר שהדמויות האלה אשר נהנו מפופולריות רבה, תרמו את חלקן לשינוי התודעה בקרב קוראיהם החדשים של ספרי לינדגרן וכך, לצד גורמים אובייקטיביים אחרים, עזרו לחברה של זמננו להיות יותר חופשית ויותר דמוקרטית.

ברור שהרובד האידיאולוגי שנדון במאמר זה אינו הרובד היחיד ביצירות האלו של לינדגרן, שהרי מדובר כאן ביצירות רב-שכבתיות הכתובות בכישרון ממדרגה ראשונה, אבל הרובד הזה נוכח, מורגש היטב ומקשר בצורה ברורה בין הספרות של לינדגרן, שנוצרה בשנות ה-40 הרחוקות, לספרות הילדים הרדיקלית של ימינו.

26 גילגי, 1956, עמ' 168-171.

אספקטים רבים וחשובים בדמותה של בילבי נשארו מחוץ למסגרת המאמר הנוכחי, למשל הנתניה והאהבה שבילבי שופעת, או נושא הבדידות שלה – המחיר האישי שהיא משלמת על החופש שלה.<sup>27</sup> כמו כן, כמעט ולא הזכרתי את ההומור המבריק של לינדגרן השזור בכל היצירה הזאת על שלל הערכים ההומניסטיים הרציניים שבה, שבלעדיו ספק אם היה אפשר להעבירם ביעילות לקורא הצעיר. הייתי אומר שבמקרה של בילבי, הסופרת הצליחה באומנות רבה – בספרים נטולי קורטוב של דיסקטיות – ליצור דמות שנושאת עימה מסר חינוכי חשוב לדורות רבים.

לסיכום, אדגיש את חשיבות יצירותיה של לינדגרן גם היום. על אף שהחינוך בעולם כולו, לרבות ישראל, הפך עם הזמן להרבה פחות אוטוריטרי ממה שהיה בשנות ה-40 של המאה הקודמת, ספרי בילבי עדיין שומרים על המטען החתרני שלהם גם בימינו.

מעבר לכול, ספרי בילבי ואמיל הם פשוט ספרות מעולה שקריאתה מסבה הנאה רבה. הסיפורים שלהם נוגעים ללב ומדברים לקהל ילדים רחב מאוד, מ"מגניבים" עד "חנונים".

## מקורות

### מקורות ראשוניים

לינדגרן, א' (1956). גילגי. תל אביב: מ. ניומן.

לינדגרן, א' (2009). **בילבי גרב-ברך**. אור יהודה: כנרת, זמורה-ביתן, דביר.

לינדגרן, א' (2010). **התעלולים של אמיל**. תל אביב: ידיעות אחרונות וספרי חמד.

לינדגרן, א' (2011). **אמיל עדיין איתנו**. תל אביב: ידיעות אחרונות וספרי חמד.

לינדגרן, א' (2016). **הספר הגדול של בילבי גרב-ברך**. אור יהודה: כנרת, זמורה-ביתן, דביר

Lindgren, A. (1987a). *Pennu в стране Веселии*. In *Karlson, Pennu u dpygue*. Moskva: "Pravda"

Lindgren, A. (1987b). *Pennu sobiraetsya в нуть*. In *Karlson, Pennu u dpygue*. Moskva: "Pravda"

### מקורות משניים

אטלס, י' (2009). ילד רע במובן הטוב של המלה, "ילד ושמו אמיל". אוחר מתוך: **הארץ**

<https://www.haaretz.co.il/1.1285058>

אטלס, י' (2003). רגל אחת על הכביש ורגל שנייה על המדרכה. בתוך **ילדים גדולים: סופרים אהובים לילדים: חיייהם**

**ויצירתם**. תל אביב: משכל, עמ' 146.

כהן, א' (1983). **מהפכה בחינוך**. תל אביב: רשפים.

27 בנושא הזה מעניין המאמר של ניקולאיבה (Nikolajeva, 2006) "A Misunderstood Tragedy".

- משיח, ס'. (2014). פוליטיקה בספרות ילדים ונוער: ספרות רדיקלית ואקטיביסטית. **ספרות ילדים ונוער**, 137, עמ' 78-97.
- משיח, ס' (2013). אוריינות פוליטית: פוליטיקה של ספרות הילדים. **ספרות ילדים ונוער**, 134, עמ' 45-62.
- Andersen, J. (2014). *Denne Dag, Et Liv: En Astrid Lindgren-biografi*. Copenhagen: Jens Andersen & Gyldendal. Retrieved from <http://flibusta.is/b/480575/read>
- Heldner, C. (1992). Une anarchiste en camisole de force. Fifi Brindacier ou la métamorphose française de Pippi Langstrump. *Revue Des Livres Pour Enfants*, 145, 65-71. Retrieved from [http://cnlj.bnf.fr/sites/default/files/revues\\_document\\_joint/PUBLICATION\\_3354.pdf](http://cnlj.bnf.fr/sites/default/files/revues_document_joint/PUBLICATION_3354.pdf)
- Hellsing, L. (1963). *Tankar om barnlitteraturen*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Lindgren, A. (2016). *War Diaries 1939-1945 (Krigdagböcker 1939-1945)*. New Haven - London: Yale University Press.
- Luke, C. (1992). Feminist politics in radical pedagogy. In *Feminisms and critical pedagogy* (pp. 25-53). New York: Routledge.
- Myaeots, O. (2002). *Астрид Линдгрен в стране большевиков*. Neprikosovennyj Zapas, 1(21). Retrieved from <http://magazines.russ.ru/nz/2002/21/miae.html>
- Neill, A. S. (1960). *Summerhill: A Radical Approach to Child Rearing*. New York: Hart Publishing Company.
- Nikolajeva, M. (2006). A misunderstood tragedy: Astrid Lindgren Peppy's Longstockings books. In *Beyond Babar: The European Tradition in Children's Literature* (pp. 49-74). Maryland: Scarecrow, Lanham. Retrieved from <https://books.google.co.il/books?id=ryCpjXGT4P0C&pg=PA49&lpg=PA49&dq=misunderstood+tragedy+nikolajeva+maria&source=bl&ots=6EkRgOJk4X&sig=AgsqZvV5hTOMBKONjW9TpKrdowg&hl=en&sa=X&ved=2ahUKEwi31-iEtPLfAhWQmbQKHct9Cq0Q6AEwCHoECAAQAQ#v=onepage&q&f=false>
- Rousseau, J. (1979). *Emile : or On Education*. New York: Basic Books.
- Russell, B. (1933). *Education and social order*. London: G. Allen & Unwin Ltd.
- Tolstoy, L. N. (1862a). *О народном образовании*. In CW in 22 volumes. Vol. 16, 1983 (pp. 7-28). Moskva: Khudozhestvennaya Literatura.
- Tolstoy, L. N. (1862b). Ясно-полянская школа. In *Omnibus Editing. Vol. 8 Педагогические статьи*, 1936. Moskva: Khudozhestvennaya Literatura. Retrieved from <http://tolstoy-lit.ru/tolstoy/pedagogika/yasno-polyanskaya-shkola-1.htm>
- Vygotsky, L. S. (2005). Игра и ее роль в психическом развитии ребенка. *Doshkolnoe Obrazovanie*, 5. Retrieved from <http://dob.1september.ru/article.php?ID=200500510>